

ORHAN PAMUK ROMANLARINDA “ÖTEKİ”

Doç.Dr.Soner AKPINAR*

Büşra ŞAHİN*

ÖZ

Birey, toplum hayatı içinde bir kimlik oluşturabilmek için öncelikle kendisini tanımladığı bir “ben” kavramı geliştirir. Sonra kendini “diğerleri”nden ayıran noktalar üzerinde durur ve kendisini diğerlerinden ayırırken onların kendisinden farklı yönlerinin de açığa çıkmasına sebep olur. Böylece “ben” kimliği oluşurken iki taraflı bir ayrılık süreci yaşanır. Bu durum, özne diğerlerini kendinden daha aşağıda konumlandığında “ötekileştirme”ye dönüşür. Benzer durum toplumlar için de geçerlidir. Gerek bireysel gerek toplumsal düzeyde olsun ötekileştirme olgusuna, edebiyat eserlerinde sıklıkla rastlanır. Orhan Pamuk da romanlarında yoğun bir şekilde “öteki” kavramı üzerinde durur. Hatta çoğu romanının çatışma ve entrik unsurlarını sağlayan dinamiğin “öteki” olduğunu söylemek gerekir. Yazar özellikle son romanlarında 1980 sonrasında Batı kültür dairesine Amerikan tipi tüketim alışkanlıklarıyla hızlı bir geçiş yapan ve ciddi bir dönüşüm yaşayan Türk toplum yapısını irdeler. Temelsiz ve hızlı işleyen bu değişimin yol açtığı ideolojik ve ekonomik kutuplaşmalara yoğunlaşır. Toplumun laik-dindar, zengin-fakir, Türk-Kürt vb. çok çeşitli yapılara bölünmesinin yol açtığı sorunları romanlarına taşır. Orhan Pamuk’un romanlarında bu sorunsallar kimlik-öteki ilişkisinin çeşitli boyutlarıyla ele alınır. Bu makalede de Orhan Pamuk’un, romanlarında ötekileştirmenin boyutları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, kimlik, öteki, ötekileştirme, roman

ABSTRACT

An individual develops the concept of “me” for compose an identity that define himself. In this process of development, individual urges upon features that separates him/her from others. Thus, while the concept of “me” is forming, the process of bilateral separation distinguishes: Individual separates him/her self from others and considers different points of others. This situation becomes “alienation” when an individual position the others below. The same formation is valid for the societies. The concept of othering is seen frequently in belles lettres either personal or social levels. Orhan Pamuk dwells on the concept of “other” in his novels intensionally. In fact, it must be said that “other” is the dynamic which provides the factor of plot and conflict in his many novels. Orhan Pamuk scrutinize the Turk society system that passed to West culture district with American type consumption habits and lived a serious transformation, especially after 1980. He concentrates upon the polarization both ideological and economical that result of unfounded and fast change. He carries the problems of divided society to patterns which has inner dynamics like secular-religionist, rich-poor, Turk-Kurd. This caused the problem of seeing the different one as “other”. It’s seen in Orhan Pamuk’s novels that this subject is reflected often and the “me-other relation” is came up in various aspects. In this article othering that in Orhan Pamuk’s novels will be emphasized.

Keywords: Orhan Pamuk, identity, the other, alienation, novel

“Öteki” Nedir?

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sonerakpinar06@hotmail.com

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi, bsahin@mail.yahoo.com

İnsanlar ve topluluklar kendilerini tanımlayabilmek için kendisinden olmayan başka insan ve topluluklara gereksinim duyar. Kültür oluşturma temelinde de kimlik oluşturmak yatar. Bir toplumun “biz” kimliğini oluşturabilmesi, “bize benzemeyen”in belirlenmesi ile mümkün olur. Kendisi ile kendisinden olmayan arasındaki ayırt edici özellikler ve sınırlar belirlenerek kimliğe ulaşılabilir. Bu durumda kendinden olmayana “öteki” sıfatı yüklenir ve öteki olumsuz bir uzamda konumlandırılır. İnsan veya topluluk kendisini tanımlarken “öteki”nin kötü özellikleri üzerinde yoğunlaşarak (hatta yoksa bile kötü özellikler yükleyerek) onu dışarıda tutma eğilimindedir. “Öteki ötekidir, insan toplulukları çeşitlidir. Bu fark, kaçınılmaz olarak aşağıda olma bağlamında yorumlanır. ‘Ben’, Öteki’ne değer biçerken ‘benim’ kültürümün ölçütlerini kullanır ve bunu genel anlamıyla kültürle karıştırır. Bu durumda Öteki, kendisinin eksik halinden başka bir şey olamaz.” (Schnapper, 2005: 26). Böylece ben ve öteki arasındaki mesafe kalıcı olarak büyüme eğilimindedir. Biz/ben yüceltilirken öteki aşağılanır. Öznenin üstünlüğü ve çeşitli yaptırımları yavaş yavaş dile, zihne ve gündelik yaşama yerleşerek normalleşir ve bunun sonucunda kalıcı bir ötekileştirme meydana gelir.

“Ben” kimliğini oluşturmak, dışarıda kalan ötekilerle mümkündür. Hem birbiriyle çatışan hem de birbirine bağlı olan karşıt toplumlar, bu şekilde ötekileştirmeye dayalı bir gelişim sürecine dâhil olurlar. Gelişim süreci içindeki ötekiler, bakan öznenin yarattığı kurmacaya bir yapıya sahip olurlar ve kurmacaya dayalı gerçek bir “ben” kimliği kurulmaya çalışılır. Ben’in gerçekliği de öteki ile kurduğu etkileşime bağlıdır. Ben ve öteki arasındaki ilişki incelenirken önemli olan aradaki farklılıklar değil, bu farklılıklara yüklenen anlamlardır.

Öteki, “öznenin sahip olduğu özelliklerden yoksundur ama aynı zamanda da radikal farkından dolayı öznenin istikrarlı dünyasına bir tehdit de oluşturmaktadır” (Yeğenoğlu 2003: 15). İnsanların veya toplumların, kendisinden çok farklı insan veya toplumla karşılaştığında, kendisiyle özdeşleştirdiği değerlere sığınarak farklı olanı yadsıma eğiliminde olduğunu belirten Claude Lévi-Strauss, yabancılık hissini doğurduğu tiksinti ve ürperti gibi kaba tepkilerden söz eder. Kendi toplumuna ait değerleri benimsemiş bir gözlemci, farklı ve kendi içinde değerlere sahip bir toplum ile karşılaşınca bu yeni olanı inkâr eder, sadece kendi toplumunun bir tarihi olduğuna inanır (Lévi-Strauss 2010: 72). Ötekine atfedilen tiksinti uyandıran özelliklere Richard Kearney de değinir. “Öteki”nin daima yabancı/canavar konumunda olduğunu ileri sürer. “Yabancı figürü –*xenos* gibi çok eski bir kavramdan çağdaş bir kategori olan yabancı istilacıya kadar- genellikle kendilerini başkaları üzerinden veya başkalarıyla karşıtlıklarına göre tanımlamaya çalışan insanlar için bir sınır deneyimi olarak iş görür. (...) Yabancılar birbirinin gözünde neredeyse daima ötekidir” (Kearney 2012: 15). Yabancı olan öteki, “ben”in kendi içindeki bir bölünmenin uzantısıdır ve özne konumundaki kimlik, kendisine yakıştıramadığı tüm olumsuz özellikleri ötekine yükleyerek onu canavar konumuna koyar.

Amy Gutmann’a göre ben’in öteki’ni olduğu gibi kabul etmesi ve tanınması için iki türden saygı gerekir: Birincisi cinsiyet, ırk ve etnik kökenden bağımsız olarak her bireyin *bireyliğine* saygıdır. İkincisi ise haksızlığa uğramış grupların (kadınlar, Asyalı Amerikalılar, Afro-Amerikalılar, Kızılderili Amerikalılar gibi) değer verdiği kendilerine özgü inanışlara, davranışlara, dünya görüşlerine duyulan saygıdır (aktaran Habermas 2015: 113).

Kearney çeşitli nedenlerle kendi ülkelerinden göç etmek zorunda kalmış ve başka bir ülkede yaşamak zorunda kalan yabancılar, yabancı işçiler, azınlıklar, özürülüler, homoseksüeller vb. dışarıda kalmış gruplara beş etnik oluşum daha ekler. Bunlar şehir azınlıkları, proto-uluslar, çoğul toplumlarda etnik gruplar, yerli azınlıklar ve kölelik sonrası azınlıklardır (aktaran Fenton 2001: x-xi). Bu oluşumların hepsinde ötekileştirmeden ve Gutmann'ın sözünü ettiği saygı eksikliğinden söz etmek mümkündür.

Ben ve öteki ayrımı genel olarak ırksal nedenlere dayanır. Irksal ayrımın temelinde ise fiziksel/biyolojik farklılıklar yatar. Irkçılık, biyolojik açıdan eşit olmama fikrine dayanarak kendini bilimsel temele oturtur. Bu yaklaşıma göre toplumsal farklar da biyolojik farklar sonucu oluşur. İnsanlığın ırklara bölünmüş olması fikri, 19. ve 20. yüzyıllarda etkisini fazlasıyla göstermiş ve ırksal hiyerarşinin en tepesine “beyaz Avrupalıları” koymuştur; ancak tüm insanları fiziksel özelliklerine göre ayıran ve hiyerarşik bir düzene işaret eden ırklar bilimi artık güvenilirliğini kaybetmiştir. “20. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ırksal farklılık biliminin, geçmişte aşağı ve gereksiz görülen ‘ırkların’ yaşama hakkının hiçe sayılmasına hizmet ettiği tüm acımasızlığıyla gözler önüne serilmiştir” (Fenton 2001: 7). Ayrıca ırkların kendi içinde gösterdiği çeşitlilik, aralarında gösterdikleri çeşitlilikten fazla olabilmektedir. Schnapper’e göre ırk fikri toplumsal bir inşa olup “bilimsel bir veri değil sosyolojik bir gerçekliktir” (Schnapper 2005: 17).

Ötekileştirme, ırksal olabileceği gibi etnik temelli de olabilir. Etnik terimi, farklılığın kültür ve soy bağlamında olduğu bir noktaya işaret eder. Kültürel farklılık temelde ortak bir soy, bölgesel köken ve diğer etnik gruplardan ayırıcı dil özellikleri ile bağlantılıdır. “Etnik grup kavramı konusunda bütün yorumcular, kavramın, bireyin kendisini kendisi gibi olan diğerlerinden biri olarak görmesini sağlayan sosyal kolektif kimlik oluşumuna karşılık geldiğinde hemfikirdir” (Fenton 2001: 9). Sosyal grupların kendilerini diğer gruplardan ayırarak kimlik kazanmaları etnisite ile ilişkilidir. Etnisite; soy, kültür ve dil temelleri üzerine inşa edilen insan ilişkilerine dayanmaktadır. Etnik sosyal grupların ortak özelliği ise, grubun sahip olduğu farklılık bilincidir. Bu farklılık bilinci sonucu oluşan ayrımlar zamanla ötekileştirmeye kayacaktır.

Ötekileştirmenin ırksal veya etnik kökenli olmadığı, azınlık olma sonucu oluşmadığı durumlar da bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak dinsel, ekonomik, cinsel ötekileştirmeden ve sınıflandırmadan söz etmek gerekir. Ekonomik ötekileştirme çıkar odaklıdır ve politik ötekileştirme ile bağlantılıdır. Sistemik bir politika izlenerek çağın gereklerine göre pozisyon belirler. Cinsel ötekileştirme, kadınlara ve LGBTİ'lere karşı duyulan üstünlük duygusu temelinde gerçekleşmektedir. Cinsiyetler-arası ilişkide eşitlik yok sayılmaktadır. Ataerkil toplum anlayışının bir etkisi olarak erkek olmayan (ve erkek sayılmayan) herkes aşağıda konumlandırılmak suretiyle ötekileştirilmektedir. Tek tanrılı inanışlarda ve ataerkil toplumlarda kadın daima erkeğin ötekisidir. Bu eşitsizliğin yansımaları hem hukukta hem gündelik hayatta hem de resmî boyutta görülmektedir. Tüm toplumsal, idari, hukuksal kurumlar erkekliği güçlendirerek kadının aşağılanmış konumunu sağlamlaştırır. Ötekileştirmenin açık şekilde görüldüğü başka bir yaklaşım ise dinsel alandadır. Proselitizm ile yakından ilişkili olan bu durumun temelinde, ben'in kendi dinini kutsarken diğer inanışları küçük görmesi yatmaktadır. Küçümseme durumu ötekileştirmeyle ve dayatmayla sonuçlanır.

Batılılaşma ve Ötekileş(tir)me

Ötekileştirme ile yakından alakalı olan ezen-ezilen ilişkisinde ezilen taraf olan öteki, ezen tarafın konumuna geçmek ister. Kendisini ötekileştirenleri güçlü görüp rol model almak ezileni güçlüye dönüşme yolculuğuna çıkarır. Değişime uğrayıp güçlünün özellikleri ile donandığı ve güçlünün yanında konumlandığı hissi, bu defa başkalarını ötekileştirmeyi de beraberinde getirir. Türkiye'nin Batılılaşma sürecinde de böyle bir durumdan söz edilebilir.

Türk toplumunun hem siyasî hem de toplumsal yaşamında uzun süredir etkili olan Batılılaşma düşüncesi insanların yaşayışlarını ve fikirlerini değişime uğratmıştır. Değişimin ilk aşamasında Batı ülkeleri önce askerî, sonra siyasi, bilimsel, kültürel pek çok yönden örnek alınmıştır. Batılılaşma serüveninde toplumsal kesimlerin modernleşme hızının aynı olmayışı, Türk toplumunun kimliğinde çeşitlenmelere ve homojen yapının değişmesine yol açmıştır. Çok modernleşenler az modernleşen muhafazakârları gericilikle, muhafazakârlarsa modernleri dejenere olmakla suçlamış ve hâlâ da suçlamaktadır. Bu gelişmeler öncelikli olarak kültürel hayatı, dinsel kimlikleri ve ekonomik konumu etkilemiştir. Ardından ötekileştirme tüm alanlara sıçramıştır.

Türk toplumunda Batıyı yakından takip edip örnek alan kesim, çoğunlukla ekonomik ve kültürel seviyesi görece daha yüksek olan kesim olmuştur. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden 1980'lere kadar siyasetin de belirleyiciliği noktasında merkezde yer almışlardır. Dolayısıyla modernleşmede kendileri kadar ilerleyemeyen ancak buna rağmen millî, manevi ve dinî konularda daha hassas olan bu kesimleri ötekileştirmişlerdir. 1980'lerden sonra ise daha önce epiferide yer alan demografik çoğunluğun siyaset mekanizmasının başına geçişi, bu defa tersine bir ötekileştirme sürecinin başlamasına neden olmuştur. Bu fasit daire, Türk toplum yapısı içinde iktidardan iktidara sürekli bir biçimde ötekileştirmeyi de beraberinde getirmiştir ve ötekileştirme gittikçe katmanlaşmıştır. "Batı bizi 'öteki' olarak zihnen temellük ederken, biz daha da ileriye gidiyor ve kendimizi 'öteki' olarak temellük etmeye başlıyoruz! Batı bizi nasıl anlıyorsa, biz de kendimizi onların (Batılıların) bizi anladığı gibi, işte tastamam öyle anlamaya çalışıyoruz. Ve elbette bilincin ayniyetinden söz edemiyoruz artık" (Yavuz 1999: 27).

Dünyada ve Türk toplumunda ötekileştirmenin boyutlarını kısaca belirledikten sonra, eserlerinde önemli bir tema ve yapı unsuru olarak ötekileştirmeyi ele alan Orhan Pamuk'un, romanlarında konunun nasıl işlendiği sorusuna cevap aramaya başlayabiliriz.

Orhan Pamuk Romanlarında "Öteki"

Modern Türk romancılığının en önemli isimlerinden olan Orhan Pamuk, romanlarının hemen hepsinde, yukarıda bahsedilen bilinç aşınmasına ve toplumun ayrıışmışlığına değinir. Romanlarında Doğu-Batı temelinden yola çıkarak, dolaylı olarak ülkenin sosyo-kültürel yapısını yansıtır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Doğu toplumları hem fiziksel özellikleri hem de kültüre ve soya bağlı farklılıkları açısından Batı tarafından ötekileştirilmiştir. Orhan Pamuk'un romanlarında, örneklerine en sık rastladığımız ötekilik durumu, Doğu-Batı karşıtlığı temelinde şekillenir. Onun birçok romanında, Türk toplumundaki Batı-Doğu

düalizminin yarattığı sıkıntılar ele alınır. Bu noktada Pamuk'un kendini konumlandığı yer ise her ne kadar eşit olmaya çalışsa da Batı'dır. O, Batılılaşmış kimlikleri ön plana çıkararak onların gözündeki Doğuyu anlatmaya çalışır. Eserlerinin ana kahramanlarının modern insanlar oluşu ya da *Kafamdaki Tuhaflık* gibi Doğulu (Mevlüt Aktaş) kahramanların olduğu romanlarda kahramanı Batı kriterleri içinde açığa çıkarması buna örnektir.

Pamuk'un bazı romanlarında Batılılaşmış aydın tabaka ile geri kalmış halk arasındaki çelişkileri vurgulaması, efendi-köle ilişkisini çağırıştırır. Bu efendi-köle ilişkisi ben-öteki ilişkisine denktir. Batılılaşmış kesim efendi/özne konumundan bakar, aşağı görülen halk ise köle/öteki konumundadır. Temelinde ekonomik gelişmişlik seviyesinin yattığı bu tip ötekileştirmelerde medenileşmiş (bu durumda Batılılaşmış) karakterlerin, geleneğine bağlı ve çağa ayak uyduramamış karakterleri küçümsemeleri olağan bir durumdur. Orhan Pamuk'un romanlarında karşımıza sıkça çıkan ötekileştirme olgusuna Batılılaşma ekseninden bakılırsa durum daha açık görülecektir.

Ayrıştırmanın ve ötekileş(tir)menin ilk işaretleri olan “biz”, “onlar” kelimeleri, Pamuk'un tüm romanlarında sıkça karşımıza çıkar ve keskin bir kutuplaşmanın varlığına işaret eder. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında Nusret'in, Sait Bey'in sürekli tekrarladıkları “onlar” kelimesi, Refik'in hatıra defterine yazdığı “Niye biz böyleyiz? Niye onlar öyle de, biz böyleyiz?” sorusu (Pamuk 2013a: 251) veya *Beyaz Kale* romanında Hoca Efendi'nin zihnini sürekli meşgul eden “Niye benim ben?” sorgusu, *Sessiz Ev* romanında Selâhattin Darvinoğlu'nun dilinden düşmeyen “bunlar”, “bu millet”, “onlar” kelimeleri bize hep bu ayrımı hissettirir.

Pamuk'un romanlarında Batılılaşmış karakterlerin gözünden Doğunun (bir zamanlar mensubu oldukları toplumun) ötekileştirilmesi her alanda kendini gösterir. Gerek mekânsal farklılıklar gerek dinsel özellikler gerekse yaşayış biçimleri açısından toplumun kesimleri birbirinden ayrılır ve bir kademe farkı söz konusu olduğundan, bu ayrışma ötekileştirme ile sonuçlanır. Eserlerde cinsel, etnik veya ırksal ötekileştirmeye örnekler olmasının yanı sıra bariz bir dışlamanın göz önüne serildiği bağlamlar ekonomik ve dinseldir; ancak karşılaştığımız bütün ötekileştirmeler, temelleri çeşitli olsa da birbirine paraleldir. Her bağlam birbirine neden-sonuç ilişkisi ile bağlıdır. Örneğin ekonomik farklılık ile mekân arasında paralellik kurulurken buna dinsel etkiler de eklenmiştir.

Kimlik Sorunu

Kimlik bunalımı, bireyin “ben” olamaması ve temsil meselesi Pamuk'un, hemen her romanının temelinde koyduğu sorunlardır. Romanlarında bireysel veya toplumsal kimliğin, başka bir bireyi/medeniyeti taklit ederek ve başka değerleri kabullenerek sahici kalıp kalamayacağı tartışılır. Başka bir kimliğe öykünen özne ne istediği noktaya ulaşabilir ne de kendi kimliğini koruyabilir. “Gerçeğin kendisiyle değil, kötü bir taklidiyle karşı karşıya” (Pamuk 2013a: 619) olan Türk toplumunda “onlar gibi olmak için kasılmaktan ve içi[n]den geleni yapamamaktan” bıkan insanlar (Pamuk 2013a: 238), yaşadıkları kimlik bunalımını açık bir şekilde yansıtır. “Bu birey olma merakı ve telaşı yüzünden Avrupalı zenginlerimiz değil birey, kendileri bile olama[zzlar]” (Pamuk 2016: 168).

Kendi toplumunu küçümseyerek ötekileştiren en önemli karakterlerden biri *Sessiz Ev* romanındaki Selahattin Darvinoğlu'dur. Selahattin Bey delirmeye kadar giden sonuyla belki de Pamuk'un tüm romanları içerisinde kişilik bunalımını en çok yaşayan karakterdir. Roman boyunca söylediği hemen her söz, yaşadığı toplumu eleştirmeye yöneliktir. Kendisini onlardan açık bir şekilde ayırır. Toplumun genelinin kendisi gibi olmadığını belirtmesini, ötekinin varlığı üzerinden kendi kimliğini oluşturması ile ilişkilendirebiliriz. Kendisini üstün tutarken diğer bütün insanları (karısı Fatma Hanım dâhil) olumsuz özelliklerle donatır. Bununla da kalmayarak onları bir köle-nesne konumuna yerleştirir. Dinsel, kültürel, bilimsel, ekonomik ve sanatsal açıdan bu toplumun iyi olmadığını ve "kendisi" gibi düşünemeyeceklerini, o noktaya yükselmeyeceklerini ısrarla söyler. Selahattin Bey'in yaşadığı ikilem, toplumla arasında efendi-köle ilişkisi oluşmasına yol açmıştır. "Aydınlanmış despot ile köle arasındaki bu ilişkide nesnenin inatçı direnişi özneyi de yok eder; aralarındaki kopukluk uçuruma dönüşür. Bu uçurum Türkiye modernleşmesinin yarattığı bir sonuçtur" (Doğan 2014: 141-142). Kısmen Selahattin Bey ne kendisi kalabilmiş ne de başkasına dönüşebilmiştir.

Öznenin kendi kimliğini sorgulaması onu çeşitli bunalımlara iter. Bu durumu *Sessiz Ev*, *Yeni Hayat* ve *Kara Kitap* romanlarında görürüz. Kimi durumlarda ise özne ile ötekinin yer değiştirdiği görülür. *Beyaz Kale* romanı kimliklerin yer değişimine bir örnektir. Batının karşısında öteki olurken kendi toplumuna bakışında Batılılaşmış özne olmak romanlardaki bazı karakterlerde çift katmanlı bir kimlik yapısını (hem özne hem öteki olma) doğurmuştur. Bu durumun en belirgin olduğu karakter, *Kar* romanının baş karakteri Ka'dır. Ka, kimliğini oluşturmak için ihtiyaç duyduğu öteki'nin yerine Kars insanını koyarken Frankfurt'ta ise kendisinin öteki olduğunun da bilincindedir.

Özne olan "ben" konumunda gördüğümüz Cevdet Bey, Nusret, Selahattin Bey, Ka, Hoca gibi karakterler, kendileri gibi olmayan öteki konumuna gelişmemiş/Batılılaşmamış insanı yerleştirirler. Adı geçen karakterler kendi toplumuna yabancılaşır ve toplumu da "onlar" olarak görür. "...*Sessiz Ev*'deki Selâhattin Bey'in, *Cevdet Bey* ve *Oğulları*'ndaki Nusret'in ve *Beyaz Kale*'deki Hoca'nın birer oryantalist gibi telakki edilebilecek tutumlarına karşın bunun arka planında bu tür bir yabancılaşmanın olduğunu söyleyebiliriz" (Doğan 2014: 33). Yabancılaşma sonucu kendilerini toplumdan ayırarak kimlik sahibi olmaya çalışmak, toplumun büyük bir kesimini öteki/köle konumuna koymaları ile sonuçlanır.

Beyaz Kale romanında Hoca ve Venedikli karakterleri arasında ben-öteki sınırı bulanıktır. *Beyaz Kale*, "...doğru/yanlış, iyi/kötü, ben/öteki arasında sınırlar çizmeyen bir kurmaca[dır]" (Sayın 2006: 102). Doppelganger anlatılarında olduğu gibi, ikiz/efendi-köle/ben-öteki ilişkisi yansıtılır; ancak roman ilerledikçe kimlik sınırlarının ortadan kalktığı ve kimliklerin yer değiştirdiği görülür.

Kara Kitap romanının "Bedii Ustanın Mankenleri" başlıklı bölümünde toplumsal kimlik bağlamında ben-öteki çatışmasının önemli bir örneği sunulur. Bedii Usta'nın Doğulu tipini yansıtan mankenleri ilgi görmez; çünkü müşteriler, her gün sokakta zaten gördüğü "biçimsiz" insanların değil, *yabancı* ve *özenilen* bir diyarın insanlarını vitrinde görmek ister. O mankenlerin kıyafetleriyle "...kendi de değişebildiğine, başka biri olabildiğine" inanır böylece (Pamuk 2013c: 66). Başka bir deyişle, insanların asıl satın

almak istediği şey “öteki” gibi olma hayalidir. Burada Batı karşısında öteki olarak görülen Doğu insanının özne konumuna yükselme isteği gözlemlenir. Ötekinin “ben” olmak istemesi bir asıl-taklit sorununa yol açar. Aslolan, ideal olan Batılı modeldir ve “öteki Doğu”, bu aslı taklide girer.

Özneyi taklit etme *Sessiz Ev* romanında da karşımıza çıkar. Faruk Darvinoğlu, kopya olarak gördüğü bir tipi kendince konuşurarak bu durumu şu sözlerle ortaya koyar: “Karım, çocuklarım hep özgün G. Robinson’a bakıyorlar, bakıyorlar da sonra benim ona benzemeyen yanlarımı kusur diye yüzüme vuruyorlar. Ona benzememek suç mu, Allah için siz söyleyin insan kendisi olarak kalamaz mı” (Pamuk 2013b: 214). Çocuklar ve eş (toplum), orijinal olan Batıya bakarak düşüncelerinde onu idealize etmişlerdir, benzeri olarak gördükleri Doğu ise kusurludur, taklittir, idealin yerini tutamaz ve artık istese de kendisi olamaz. *Kara Kitap*’ın köşe yazarı Celâl de bu görüşü vurgular ve “ülkemizde her şeyin, başka bir şeyin taklidi” olduğunu söyler (Pamuk 2013c: 239). Ötekinin özneyi taklit etmesi, ezilmişlik hissini getirdiği bir istek olarak açıklanabilir. Öteki olma, zamanla öznenin yerine geçme isteği getirir. Yerine geçme gerçekleşmeyince bunalım ve paradoks doğar. “Avrupa kıyısında yer alan bir ülkede varoluş bireysel anlamda yaşanan bir tekdüzelik olmaktan çıkar, bir başka medeniyeti taklit etmenin yarattığı boşluğa ve hüzne dönüşür” (Doğan 2014: 170).

Çevrenin Etkilediği Kimlikler

Birey çevreyle beraber var olur ve ondan ayrı değerlendirilemez. Kendi düşünceleri doğrultusunda çevresini şekillendirirken bir aidiyet durumu da oluşturmuş olur. Çevre ise geçmişin değerleriyle katmanlaşarak oluşur ve bireyin de mevcut hâlin oluşmasında dahli vardır. karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Doğal sonuç olarak ise çevrenin dışındakiler çevrenin belirlediği kimliğin de dışına itilir. Bir mekânın oluşmasında en büyük rol oynayan etmenler ekonomik düzey ve dinsel inanışlardır. Ekonomik eşitsizlik, yerleşim bölgeleri ile ilişkili olduğundan romanlardaki mekânları da ötekileştirme bağlamında ele alabiliriz. Toplum tarafından ve toplum için üretilen çevreyi toplumun ideolojik yapısından, ekonomik koşullardan, sosyal özelliklerden bağımsız düşünemeyiz. Orhan Pamuk’un romanlarında mekân her zaman en önemli unsurlardan olmuştur. Gerek İstanbul’un semtleri gerek başka şehirleri ele alırken karakterleri çevreden bağımsız kurmamıştır. Mekânın en çok önem kazandığı romanlar olarak *Kar*, *Kara Kitap*, *Masumiyet Müzesi* ve *Kafamda Bir Tuhaflık*’ı gösterebiliriz.

Pamuk, kendi yaşadığı çevre olan Nişantaşı’nı neredeyse her romanına ana mekân olarak eklerken ekonomik ve dinsel farklılıkların üzerinde yoğun olarak durmuştur. Bu romanlarda taşra veya kenar mahalle insanı, merkezdeki Batılılaşmış insan karşısında daha aşağı bir konuma yerleştirilip olumsuz özellikleri ön plana çıkarılarak ötekiliği belirginleştirilir. Dinlerine ve geleneklerine bağlı ve geleneksel özelliklerini hâlâ koruyor olmaları yanında Batının gelişmişliğini yakalama çabasında olmamaları, taşra insanını ötekileştirme adına modern kesim için yeterli sebeplerdir. Dinî bağlarından kurtulmuş, zengin, yüzünü medeniyete dönmüş karakterlerin taşra insanına bakışı “onlar bizim gibi değil” temelindedir. Kendi kimlikli özelliklerini ideal olarak görürler (çünkü ideali/Batıyı örnek almışlardır) ve bu özelliklere sahip olmayan kesimi daha ilk adımda “benden/bizden olmayan” olarak nitelerler. Bu ötekileştirmenin en belirgin örneklerini ise *Cevdet Bey ve Oğulları*, *Sessiz Ev*, *Beyaz Kale*

romanlarındaki karakterlerde görmek mümkündür. Bu karakterlerin bakışında büyük bir ayrıştırma söz konusudur.

Yazarın birçok romanında mekân olarak karşımıza çıkan Nişantaşı semti ve çevresi, İstanbul'un diğer bölgelerinden ayrılmış ve Batıya yaklaşmış bir yer olarak ele alınır. Buna paralel Nişantaşı insanının da kendini diğer semtlerin insanlarından ayırdığı belirgin bir biçimde ortadadır. Mekânsal uzaklıklar, sembolik olarak zihinsel ve kimliksel uzaklıkları imler. Tam da bu noktada romanlarda sıkça rastladığımız "orası", "burası" gibi kelimelerin fazlalığı dikkat çeker. Mekânsal ayrışma kültürel ayrışmanın birebir göstergesi durumundadır.

Kar romanında Batıya kıyasla taşra olan İstanbul ve İstanbul'a göre taşra olan Kars şehirleri çift katmanlı bir ötekilik durumunu vurgular. "Kars, İstanbul'un ötekisidir" (Doğan 2014: 238). Bir taşra ülkesinin taşrasıdır. İstanbul'un mekânsal ben-öteki kimliğini barındırması, başkarakter Ka'da kişileşir. Lacivert karakterinin Ka'ya söylediği "Aramızdaki yabancı sensin (...) Kendini beğenmiş Batılı bakışlarıyla bizi yargıladın, içten içe gülümsedin belki bizlere..." (Pamuk, 2013d: 247) cümleleri hem Ka'nın üst-özne bakışını ve kendi toplumuna olan yabancılığını hem de Kars halkının öteki-nesne olmuşluğunu yansıtır.

Kar'daki mekânsal bağlam benzer şekilde *Cevdet Bey ve Oğulları* romanındaki Nişantaşı-Haseki karşılaştırmasında da görülür. Cevdet Bey ve ağabeyi Nusret, Haseki'yi aşağılayarak olumsuz özellikleri üzerinde ısrarla durur. Gelişmemiş Haseki insanı onların gözünde ötekidir. "Bunlar burada iki yüzyıl önce nasıl oturlarsa öyle oturuyorlar... Para kazanmak yok! Yeni bir şeyler yok! Hayatlarında şey yok, evet hırs yok, hırs! Şu pislige bak. Şu mezbeleyi şuradan kaldırmak kimsenin aklına gelmez" (Pamuk 2013a: 37). Cevdet Bey'in bu iç monoloğunda, görüldüğü gibi kenar mahalle bu karakterlerin gözünde ötekidir. Romanın bir diğer bölümünde Cevdet Bey, kafasındaki aile hayalini gerçekleştirme yolunda kendisine ev işlerinde yardımcı olan kadını işten çıkarmak ister. Çünkü "tasarladığı evlilik hayatında böyle bir kadının yeri yoktu[r]" (Pamuk 2013a: 13). Romanın birinci bölümünde ise Müslüman olmayan kesimin yaşadığı mahallelerin ayrı olduğu görülür ki, bu da dine dayanan mekânsal ötekileştirme olarak yorumlanabilir.

Çevresel farklılığın roman yapısını belirlediği bir diğer roman *Masumiyet Müzesi*'dir. Romanın ana kahramanı Kemal'in kendi zengin çevresinden kopup sevdiği Füsün'un ait olduğu Çukurcuma, Kocamustafapaşa, Vefa gibi kenar semt ve mahallelere gitmesi, toplumun iki kesimi arasındaki uçurumu yansıtır. Kemal'i böylesine gelenekçi, muhafazakâr ve ona göre geri semtlere çeken, bu mahallelerde doğup büyümüş ve yaşamakta olan Füsün'a duyduğu aşktır. Füsün'la araları bozulduğunda önyargılarının yeniden devreye girip buraları küçümsemeye başlaması, oldukça dikkat çekicidir. Öteki ile kendisi arasındaki sanal buzdağlarını bir tek aşk duygusu bile aslında ortadan kaldıracak güçtedir. Ancak pratikte durum asla böyle olmaz. "Seller, çamurlar içindeki o fare yuvasına" bir daha dönmeyeceğini düşünür (Pamuk 2014a: 256). Bu söylem, mekâna dayalı ötekileştirmenin dile yansımış hâlidir.

Ekonomik Durumun Ötekileştirmeye Etkisi

İnsanların ekonomik seviyesi, dâhil olacağı çevre tercihinin birincil belirleyicisidir. Demografinin altında bir kişinin maddi olarak gücünü arttırması beraberinde çok zaman çevre değişikliğini getirir. Bu andan itibaren içinden çıktığı muhit artık onun ötekisi olmaya adaydır. Gücü elinde hisseden insan gelir düzeyi düşük kişilere “öteki” sıfatını yakıştırır. Yaşam şartlarının çok çeşitlilik gösterdiği kapitalist toplumlarda “para”, güç ve medeniyet anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle maddi imkânları düşük olan kesim güçsüzdür ve öteki konumuna düşmesi doğaldır.

Cevdet Bey ve Oğulları’nda Cevdet Bey’in oğlu Refik’in, cenaze namazı sırasında gelir düzeyi düşük insanlara bakarken verdiği tepki, ekonomik temelli ötekileştirmenin en bariz örneklerindedir. Camideki safların arkalarında duran bahçıvanların, kapıcıların çoraplı ayaklarını garipsemez, “Onlar buraya yakışıyor!” diye düşünür (Pamuk 2013a: 223). Kendisini bu insanlardan açık bir şekilde ayırır. Refik’in tepeden bakan tavrı, arkadaşı Ömer’e de sirayet eder. Muhittin onların ötekileştiren yanını şu cümlelerle açıklar: “Sürekli bir aşağılama ve nefretle beslenen alaycı bir tavırları vardı” (Pamuk 2013a: 194), “Piponla, o züppe kıyafetinle o yoksul çocukta eziklik uyandırman kadar doğal bir şey olamaz!” (Pamuk 2013a: 514). Refik’in planlarını yaptığı “köylüyü kalkındırma” projesinde de Ömer’in bir fatih olma hayalinde de tepeden bakan tavırları aşıkardır. Refik köylülere acıyarak yaklaşır. Bunu, projesini paylaştığı Süleyman Bey de dile getirir: “Oraya gittiniz ve onlara acıdınız. Onlara ben de acıyorum.” (Pamuk 2013a: 428).

Toplumdaki gelir eşitsizliği, ekonomik konum farkları kimi zaman bir takıntı halinde yansıtılmıştır. Bu maddi takıntının en belirgin görüldüğü karakter ise *Sessiz Ev* romanındaki Metin’dir. Metin, Cennethisar’daki zengin arkadaşları arasında kendisini sürekli dışlanmış hissederek, aralarına girmek için devamlı çaba içindedir. Topluma ait olmak Metin için parayla eşdeğerdir ve parası olmayan kişi, öteki olarak dışlanmaya mahkûmdur. Kendisini arkadaşları gibi zengin olmadığı için onların yanlarında eğreti bulur. İleride çok para kazanacağına hayalleri ise, onu ötekileştirmiş olmaktan biraz olsun alıkoyar. Teselli bulur.

Orhan Pamuk’un romanlarında ekonomik temelde ötekileştirmeyi örneklediği bölümler mekânsal bağlam ile paralellik gösterir. Gelir düzeyi düşük kimseler kenar mahallelerde (*Kafamda Bir Tuhaflık*, *Masumiyet Müzesi* gibi) veya Anadolu şehirlerinde (*Kar*, *Yeni Hayat*) yaşamaktadır ve zengin kesimin altındadır. *Kafamda Bir Tuhaflık*’ta Konya’dan İstanbul’a göç eden Mevlut, para kazanıp rahat yaşamının yolunu bulamaz (aslında aramaz da) ve bu sebeple diğer aile bireylerinin arasında bir türlü yer edinemez. Ailenin diğer üyelerinin zamanla ekonomik durumu iyileşir. Bu da Mevlut’un iyiden iyiye dışarıda kalmasına yol açar. Bu durumun altında yatan asıl neden maddi koşullardır. Para, güç kavramı ile eşit sayıldığından, Mevlut’un ailesi zenginleştikçe aralarındaki uçurum da derinleşir. Gücü elinde tuttuğuna inanan zengin kesim özne olur, Mevlut ise öteki olarak kalır. Mevlut aynı zamanda İstanbul’un yerel halkının gözünde de aşağıda bir konumda olduğu için daima ötekidir.

Kafamda Bir Tuhaflık’ın roman kişilerinin çoğu para kazanmak için İstanbul’a göç eden emek göçmenleridir. Dışardan gelmiş olmaları, “öteki” olmaları için zaten başlı başına yeterli bir unsurdur. Garip olan şudur ki aslında göç edenlerin kendisi bile kendilerini şehre ait hissetmez. Yaşadıkları gecekonduardan bakınca İstanbul şehri

(köylülerin yoğurt ve boza sattıkları yerler) “uzakta, esrarengiz birer leke” gibi görünür (Pamuk 2014c: 55). “Esrarengiz” olma durumu, şehrin iki noktasındaki farklılığın derecesini yansıtır. Flu bir imge yaratarak ötekinin bilinmezliğine ve tanınmazlığına işaret eder. Gecekonduların kurulduğu mahalleler İstanbul’a bağlı değil gibi tasvir edilmiştir. Bu anlatımda mekânsal bir ötekileştirme mevcuttur. Kenar mahalle şehre dâhil edilmez. Yoğurt ve boza satmaya gittikleri insanlar Mevlut’un hallerine acıyıp eski kıyafetlerini verirler veya apartmanların asansörünü kullanmalarına izin vermeyerek tepeden bakan bir tavır sergilerler. Göç edilen mekânın (ister şehir ister ülke olsun) insanındaki bu tavır evrensel nitelik taşır. “Zira kamuoyu, yabancıları -haklı ya da haksız- ekonomik bir külfet, ücret seviyelerine bir tehdit ve hazineye bir yük olarak görürler; kültüre, etnik saflığa ve ülkenin [bu durumda şehrin] ruhuna da bir tehdit olarak görürler” (Tatar 2013: 75). Romanda, İstanbullu insan ile göç etmiş işçiler arasındaki fizikî mesafe azaldıkça sosyal ve psikolojik mesafe hızla artar ve ötekileştirme güçlenerek devam eder.

Din Temelli Ötekileştirme

Türkiye’de Batılılaşma hareketi dinin algılanış biçimlerinde de değişimleri beraberinde getirmiştir. Orhan Pamuk’un romanlarındaki Batılılaşmış karakterler, Müslümanlığı kendilerine göre yumuşatmış veya tamamen inkâr eden kişilerdir. Bu kişilere, bazı romanlarda karşımıza çıkan (*Cevdet Bey ve Oğulları*, *Beyaz Kale*) Batılı karakterleri de eklememiz mümkündür. Hemen tüm romanlarda, gerek Batılı karakterlerin oryantalist görüşünün gerekse toplumun zengin kesimindeki Batılılaşmanın etkisiyle bir din karşıtlığı bulunmaktadır. Çoğu romanda “İslâm, Avrupa’nın ötekisidir” görüşü sezilir (Almond 2013: 167). Batılılaşmaktan ve modernleşmekten uzak gösterilen Doğu toplumlarının en büyük özelliği dinlerine bağlı olmalarıdır. Aydın kesim taşra insanını aşağılarken dinî temelde ötekileştirme söz konusu olur. Özellikle Herr Rudolph ve Selâhattin Darvinoğlu karakterleri bu durumu açıkça ortaya koyan kimliklerdir. Onlara göre kendilerinin dışında kalan ötekinin en belirgin özelliği Müslüman olmaları ve buna bağlı olarak cahil, tembel, ilkel ve uyuşuk olmalarıdır. Yükladıkları bu olumsuz özelliklere dayanarak kendi kimliklerini olumlarlar ve böylece bariz bir ayrıştırma yapmış olurlar. Bu örnekte öteki aynı olmasına rağmen ben farklıdır. Birisi Batılı diğeri Batılılaşmış bu iki özne, toplumun aynı kesimini köle-öteki yerine koymakla ortaklaşır.

Sessiz Ev romanında dinsel temelde ben-öteki karşıtlığının temsilcileri Selâhattin Darvinoğlu ve Fatma Hanım’dır. Selâhattin Bey Batılı özneyi temsil ederken Fatma Hanım Doğulu öteki konumundaki kişidir. Selâhattin Bey Fatma Hanım’ı sürekli aşağılar, kendisi gibi olmadığı için eleştirir. İkisi de ötekine karşı (sadece kendisi gibi olmadığı için) nefrete yakın hisler besler. Bu iki karakterin varlığı (kimliği) diğere bağlıdır çünkü öteki olmadan ben olamaz ve kimliklerini oluşturamazlar.

Beyaz Kale romanının başkarakterlerinden Hoca’nın toplumun geneline yaklaşımı ancak dinsel yargılamalar ile açıklanabilir. Hoca kendisini insanlardan üstün görür ve kimliğini onların üzerinden kurara. Ona göre toplum cahil, bağınaz ve durağandır. Kendisi (ben) ise onlardan (ötekilerden) farklı olarak ilerlemeci, meraklı bir bilim insanıdır. Toplumun bu kadar geri kalmasının sebebi ise inanışlarının esiri olmalarıdır. Buradaki ötekileştirme tek bir kişinin, kendisini, toplumun geri kalanından

ayırması ile oluşmuştur. “Hoca bir yandan ötekinin üstünlüğüne hayranlık (...) öte yandan ise bu ilgi ve hayranlıktan dolayı suçluluk duygusuyla karışık endişe duymaktadır” (Doğan 2014: 161). Batıdakiler gibi, “onlar” gibi mutlu olmak ister. Roman boyunca toplum tarafından (sırf kendilerinden farklı olduğu için) seilmeyen Venedikli, sefer sırasındaki acımasız sorgulamalardan da sorumlu tutulur çünkü o hepsinden farklıdır, ötekidir, Müslüman değildir. Sefere katılan askerler kötülüğü ve uğursuzluğu, kendi kimliklerinin bir parçası olan Müslümanlığa yakıştırmaz. Kötülük ötekidendir. Romanın genelinde dinsel temelde bariz bir farklılık yansıtılmışsa da toplumsal temelde bu çıkarımı yapmak mümkündür.

Benim Adım Kırmızı romanında ben-öteki karşılaştırması dinsel karşıtlık temelinde yükselir. Kimlik bunalımları sanatsal boyutta işlenir ve burada tüm olumsuz özelliklerin yüklendiği öteki Batıdır. Roman boyunca sürekli “onlar”, “ötekiler”, “diğerleri” gibi kelimelerle işaret edilen Batılılar karşısında Doğulu ressam, “ben” bakış açısını yansıtırlar. Doğulu ressamla göre ötekiler (Batılılar) kimliklerine düşkün, üslup yaratmaktan çekinmeyen ve bu yüzden Şeytan’ın izinden giden sanatçılardır.

Ötekileştirmeyi incelerken fiziki görünüşten dolayı toplumdan dışlananlara da dikkat etmek gerekir. Pamuk’un romanlarında bu durumun en açık örneği *Sessiz EV*’nin hizmetçisi Recep Efendi’dir. Recep cücedir, başka bir deyişle farklıdır. Dış görünüşündeki bu “anormallik” kahvede kendisiyle alay edilmesine neden olur (Pamuk 2013b: 12). Fatma Hanım onu aşağılamak için sürekli cüceliğine vurgu yapar ve bunu neredeyse bir küfür olarak kullanır, sokaktaki çocukları onu büyülenmiş gibi seyrederek (Pamuk 2013b: 114). Recep diğerlerinden farklı olduğu, normal sayılan bir fiziğe değil “insanı utandıran gövde[ye]” (Pamuk 2013b: 39) sahip olduğu için toplumdan dışlanır.

“Öteki” Kadın

Erkek yazarın, romanlarındaki kadın karakterleri betimlerken ataerkil dilin dışına çıkması zordur. Orhan Pamuk romanlarındaki kadınlar da kendisine dayatılan rollerden sıyrılmayarak ataerkil düzeni kabul etmiş veya toplumsal yaptırımların etkisi altında kalmış kişilerdir. “Orhan Pamuk’un romanlarında kadınlar erkeklere bağlı, onların ‘ötekisi’ olarak yer alan, olay örgüsünü sürdüren değil, olay örgüsünün sonuçlarından etkilenen varlıklar olarak karşımıza çıkar” (Toker 2013: 123). Romandaki varlıklarının amacı erkek karakteri desteklemektir. Başka bir şekilde söylersek kadın karakterler, erkek karakterin varlığına hizmet ederler. Çoğunlukla erkek bakış açısıyla anlatılarak yine erkekler üzerinden tanımlanırlar.

Romanlardaki Batılılaşmış, modernleşmiş kesimde kadına yaklaşım daha “uygarca” görünse de gelenekten gelen görüş pek terk edilememiştir: Kadın daima erkeğin ötekisidir. Özellikle *Masumiyet Müzesi* romanındaki Sibel ve Füsün karakterleri kadının toplumdaki yerini belirginleştirir. Romanın anlatıcısı konumundaki Kemal, Sibel ile Füsün arasında sürekli bir kıyaslama yapar, onların iyi ve kötü özelliklerini kafasında tartmaya çalışır. Bunun sonucunda kadın karakterler, kendi isteklerini susturan ve seçilen konumuna yerleşir. Kemal’in hayatında aynı anda iki kadının (birisini evlenilecek, diğeri metres olacak nitelikte) olması bir “ahlak dışı erkek mutluluğu” ve “talih” olarak yansıtılır (Pamuk 2014a: 126). İki kadının bir erkeğin hayatında olması Kemal’e göre “Allah’ın bazı özel kullarına” bağlı olduğu bir ayrıcalıktır (Pamuk 2014a: 126). Bu erkek

mutluluğunda kadınların seçme şansı, eşitlik durumu söz konusu değildir. Varlıkları erkek içindir ve ikinci planda kalarak ötekileşmişlerdir.

Masumiyet Müzesi'nde kadının bakireliği ve toplumda büyük önem verilen "namus" kavramı irdelenmiştir. Bir kadının evlenmeden önce bir erkekle beraber olması, beraberinde büyük sonuçlar getirir. Bunlar; zoraki evlenme, kimi durumlarda mahkemelik olma, kadının aklı dengesinin yerinde olmadığına karar verilmesi gibi sonuçlardır (Pamu, 2014a: 69-71). Bu tür yaptırımlar erkeğe uygulanmadığı gibi kadın üzerinde de yumuşamaz, aynı şiddetiyle devam eder. Türkiye'de bir kadının, kendini sürekli sakınmak ve "namusunu" özenle korumak zorunda olmasının kadınlar üzerinde yarattığı baskı gündelik hayatlarına da yansır. Ufak jestler, tavırlar bile bu baskının bir yansıması olarak görülebilir. Bir güzellik yarışmasına katılan, şarkıcı veya oyuncu olan kadına toplumda *hafif kadın* gözüyle bakılır (Pamuk 2014a: 17, 70). Bu hafif kadınların dışında gazetelerde bir kadının resmi çıkacaksa hepsinin gözlerinin bantlanması da kadına bakış açısının bir yansımasıdır. Füsün, romanda sadece dış güzelliği ile anlatılması yoluyla metalaştırılır. Romanın ilerleyen kısımlarında Kemal ile Feridun Füsün'un hayatına yön verirler. Füsün'un kendi hayatı hakkında karar alamaması, kadının bireysel varlığını inkar etmek olarak değerlendirilebilir. "Füsün'un bireyliği tehdit görmüş, adeta hayatına zorla el konulmuştur. (...) güzelliğinin betimlenişi ile seyirlik bir nesneye indirgenmiş ve araçsallaştırılmıştır" (Toker 2013: 124). Füsün'un kendisi de çocuk yaştan beri erkeklerin bu yaklaşımına maruz kaldığı için durumun farkındadır; ancak bu farkındalık, genel bir eylemsizlik ve alışmışlık içinde verilmiştir (Pamuk 2014a: 64). Kadın karakterlerin geneli ataerkil düzene alışmışlardır ve sorgulamazlar. Hatta kendileri de bu düzene katkı sağlamaktadırlar. Avrupa'da eğitim almış, kadın hakları ve feminizm üzerine sözler sarf eden Sibel'in kendisi bile sekreter, tezgâhtar gibi mesleklerdeki kadınlar için küçümseyici ifadelerden kaçınmaz (Pamuk 2014a: 19).

Cevdey Bey ve Oğulları romanındaki şu cümle de kadının Türk toplumundaki konumunu düşünmemize neden olur: "Hanımlar da içsin,' dedi Sait Bey. 'Daha Türkiye'ye gelmedik...'" (Pamuk 2013a: 95). Romandaki kadın karakterlere genel olarak baktığımızda evine bağlı, çocuk doğurması ve erkeğine destek olması beklenen, ataerkil düzenin çizdiği kadın tiplerine denk geliriz. Refik'in karısı Perihan bu örneklerden sadece biridir. Perihan'ın romandaki tek vasfı "Refik'in karısı" olmaktır. Kimliğinin başka bir yönü okuyucuya verilmez.

Kar romanında, üzerinde detaylı durulmamakla beraber, Kars şehrindeki kadınların intiharları anlatılmaktadır. Bu kadınlar, üzerlerinde oluşturulan çok çeşitli baskılara dayanamayıp intiharı seçmişlerdir. Çoğu ergenlik dönemindeki kadınlardan biri, yaşlı biriyle zorla evlendirileceği için, birisi ailesinden gördüğü şiddet yüzünden, bir diğeri ise kocasının dayacağından bıktığı için intihar etmiştir (Pamuk 2013d: 19). Bu anlatılanların açıkça gösterdiği gibi toplumsal baskı ve kadın üzerinde egemenlik kurma o dereceye varmıştır ki çaresizlik kadınları intihara kadar götürmüştür. Valiye göre ise bunlar gerçek bir intihar sebebi değildir, çünkü "mutsuzluk gerçek bir intihar nedeni olsaydı Türkiye'deki kadınların yarısı intihar ederdi" (Pamuk 2013d: 21). Valinin söyleminde Türkiye'deki kadınların büyük bir kısmının mutsuz olduğuna vurgu yapılırken aynı zamanda kadınların intihar sebepleri (dolayısıyla mutsuzlukları) küçümsenir.

Orhan Pamuk'un son romanı *Kırmızı Saçlı Kadın*'da ise kadın karakterin evliken başka bir erkekle beraber olması hukuksal düzeyde tartışılır. "Türk hukuku, aile müessesesini korumak, babanın otoritesini ve simgesel kimliğini zedelememek için" çocuk kimden olursa olsun kadının evli olduğu adamı baba sayar (Pamuk 2016: 143). Bu cümlede dikkat çekici olan kısım babanın otoritesi ve simgesel kimliğidir. Eğer kadın, kendi iradesiyle olsa bile başka bir erkekle beraber olmuşsa bu baba-erkek açısından kabul edilemeyecek bir olaydır. Babanın simgesel büyüklüğünü tehdit eden bir olay olduğu için kadın "eğer kocası ya da kocasının ailesi onu anında bıçaklayıp öldürmezse, eski kanunda zinadan hapse girer" (Pamuk 2016: 143). Burada görüyoruz ki kadına cinsel özgürlük verilmemesinin yanı sıra kadın, erkeğin-babanın onurunu korumak zorundadır. Romana ismini veren kırmızı saçlı kadın, son bölümde kendi hayatının bir özetini sunarken saçlarının rengi yüzünden "çok fazla erkekle birlikte olmuş kadın" olarak görüldüğünü söyler (Pamuk 2016: 183). Kırmızı saçlı kadın, kendi kimliğini kurmuş ve ona göre yaşamış bir karakter olarak yansıtılır ancak buna rağmen erkeklerin eylemlerinden etkilenen rolünde olmaktan kurtulamaz.

Kısaca tekrarlamak gerekirse kimlik inşa etme sürecinin en önemli aşmasının "öteki"ni belirlemek olduğunu hatırlamak gerekir. Diyalektik düşüncede varlığın tezadıyla var olması gibi toplumlar (özne) da kendini ötekine göre konumlandırarak kendinde bulunan olumlu özelliklerin karşısındakinde olmadığına vurgu yapar. Ötekileştirme sürecine paralel olarak kimliğini oluşturur. Özne "ben" kimliğini kazanırken öteki daima aşağılanır, kötü/yabancı/canavar olur. Bu kurmaca öteki, kimi zaman bir kişi kimi zaman bir grup kimi zamansa toplumun tamamı olabilir.

Örneklerle ayrıntılı bir şekilde ortaya konduğu üzere Orhan Pamuk, romanlarında ötekileştirmelere (gerek ana izlek olarak gerekse satır aralarında) her zaman yer vermiştir. Orhan Pamuk romanlarının derin yapısında bir Doğu-Batı karşıtlığının ve çatışmasının yattığını söyleyebiliriz. Bu büyük çatışma alanı bireylerin ve toplumların davranışlarına sirayet etmiştir ve sosyo-psikolojik yapıyı oluşturan önemli bir amil konumunu almıştır. Dolayısıyla Pamuk'un romanlarında zaman zaman toplumsal bir travmaya dönüşen arada kalmışlık duygusunun karakterlere yansıyış biçiminin temel sorunsallardan biri olduğunu görürüz. Romanlarda çok zaman, Batı öznesini kendisine örnek alan *öteki Doğulu* karakter, öykündüğü özneye benzeme çabasıyla bir Batılılaşma sürecinin içine girer. Bu süreç verilen örneklerde de görüldüğü üzere çoğunlukla öykünenin kimlik bunalımıyla sonuçlanmıştır. Özünü inkâr ederek kendi toplumunu küçümseme ama bir türlü Batılı olamama paradoksu, karakterlerin çıkmazıdır. Çünkü kendisine öteki belirlediği kesim aslında kendisinin de sadece kurtulmaya çalıştığı ama hakikatte bilfiil içine dahil olduğu yapıdır.

Orhan Pamuk'un romanlarında, toplumsal ve bireysel kimlik bunalımları beraberinde yabancılaşma olgusunu getirir. Doğu ve Batı arasındaki büyük çatışmanın, ayırımın tam da ortasında yer almak, Batılılaşmanın toplumun çeşitli katmanlarınca aynı hızda ve oranda yayılmamış olmasıyla perçinlenince karakterlerin kendi kimliklerine, toplumun da kendi kültürüne ve geleneklerine yabancılaşması kaçınılmaz olmuştur. Ben ve öteki bireysel anlamda artık ayrı değildir, tek bireyde birleşir. Böylece kimlikte bir ikilik durumu oluşur. Bu durum da iç bunalımlar, paradoks ve kimlik krizi yaratır, bocalamalara neden olur. Bu karakterler kendilerini bir türlü buldukları yere ait hissetmezler.

KAYNAKÇA

- ALMOND, I. (2013), *Yeni Oryantalistler, Nietzsche'den Orhan Pamuk'a İslam'ın Postmodern Temsilleri*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- DOĞAN, Zafer, (2014), *Orhan Pamuk Edebiyatında Tarih ve Kimlik Söylemi*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- ESEN, Nükhet, (2012), *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- FENTON, Steve, (2001), *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- HABERMAS, Jürgen, (2015), *“Öteki” Olmak “Öteki”yle Yaşamak, Siyaset Kuramı Yazıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KEARNEY, Richard, (2012), *Yabancılar, Tanrılar, Canavarlar, Ötekiliği Yorumlamak*, İstanbul: Metis Yayınları.
- LÉVI-STRAUSS, Claude, (2010), *İrk, Tarih ve Kültür*, İstanbul: Metis Yayınları.
- NAHYA, Z. Nilüfer, (2011), *“İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar”, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1: 27-38.
- PAMUK, Orhan, (2010), *Manzaradan Parçalar, Hayat, Sokaklar, Edebiyat*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAMUK, Orhan, (2011a), *Öteki Renkler; Seçme Yazılar ve Bir Hikâye*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAMUK, Orhan, (2011b), *Saf ve Düşünceli Romancı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAMUK, Orhan, (2012a), *Benim Adım Kırmızı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAMUK, Orhan, (2012b), *Beyaz Kale*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAMUK, Orhan, (2012c), *Yeni Hayat*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAMUK, Orhan, (2013a), *Cevdet Bey ve Oğulları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- PAMUK, Orhan, (2013b), *Sessiz Ev*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- PAMUK, Orhan, (2013c), *Kara Kitap*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAMUK, Orhan, (2013d), *Kar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- PAMUK, Orhan, (2014a), *Masumiyet Müzesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- PAMUK, Orhan, (2014b), *İstanbul; Hatıralar ve Şehir*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- PAMUK, ORHAN, (2014c), *Kafamda Bir Tuhafılık*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SAYIN, Şara. (2006), “Beyaz Kale Bir Düş mü?”, *Orhan Pamuk'u Anlamak*, İstanbul: İletişim Yayınları.

SCHNAPPER, Dominique, (2005), **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

SÖNMEZ-SELÇUK, Senem, (2012), "Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçacılaştırılması: 'Öteki' ve 'Ötekileştirme'", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, XV,2: 78-99.

TATAR, Hüsniye, (2012), "Batının Kimlik İnşasında Ötekinin Yeri", **Central and Eastern European Online Library, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 14: 91-102.

TATAR, Hüsniye, (2013), "Sürgünler Mekânı Dünya: Göç, Çokkültürlülük ve Ötekileştirme", **e-Journal of New World Sciences Academy**, VIII, 1: 72-81.

TOKER, Şule S., (2013), **Pamuk Kadınlar; Orhan Pamuk Romanlarında Kadının Temsili**, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

YAVUZ, Hilmi, (1999), **Modernleşme, Oryantalizm ve İslam**, İstanbul: Boyut Kitapları/Düşün Yazıları Dizisi 10.

YEĞENOĞLU, Meyda, (2003), **Sömürgeci Fanteziler, Oryentalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark**, İstanbul: Metis Yayınları.